

Тамара Іванівна Мироненко
провідний зберігач сектору “Декоративно-ужиткове мистецтво”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Tamara Myronenko
Senior curator of the decorative-applied art sector
of the research department of preservation,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

РОЛЬ Д. ЩЕРБАКІВСЬКОГО В ФОРМУВАННІ КОЛЕКЦІЇ ХУДОЖНЬОГО МЕТАЛУ В ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

THE ROLE OF D. SCHERBAKIVSKIY IN THE FORMING COLLECTION OF THE ART METAL IN GATHERING THE NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY

Анотація

В статті розглянуті зібрані Данилом Щербаківським вироби художнього металу, які зберігаються в Національному музеї історії України.

Ключові слова: Данило Щербаківський, художній метал, культові, побутові вироби, музей, колекція

Summary

The article considers the art metal from the National Museum of Ukraine History, which were collect by Danilo Scherbakivskiy.

Keywords: Danilo Scherbakivskiy, the art metal, the cult, condition wares, museum, collection

Формування зібрання художнього металу почалося від самого заснування музею в 1899 р. На той час металеві вироби, подаровані й закуплені, склали невелику кількість від всіх музейних надходжень і розподілялись між двома музейними відділами: історичним та етнографічним. В історичному відділі зберігалися переважно культові предмети, а в етнографічному – побутові. У післявоєнні роки, внаслідок упорядкування музейних фондів, у 1951 р. була створена окрема фондова група “Метал”, де були об’єднані металеві вироби двох музейних відділів. До інвентарної книги “Метал” вони були записані як “старі музейні фонди” без місця знахідки та надходження, деякі навіть втратили облікові позначення. При дослідженні цих предметів виникають певні труднощі.

У фондовій групі “Метал” зберігається зібрання художніх металевих виробів. Одним з тих, хто її формував, був Д. М. Щербаківський (1877–1927) – відомий вчений-мистецтвознавець, археолог, етнограф, музеєзнавець. До музейної справи Д. Щербаківського привело захоплення народним мистецтвом і розуміння значення музеїв як культурних та науково-освітніх центрів, де зберігаються матеріальні та духовні цінності. У 1902 р. Данило Михайлович розпочинає співпрацю зі щойно відкритим Київський музей старожитностей і мистецтв (нині – НМІУ) як кореспондент та позаштатний співробітник. З цього часу від нього до музею надходять різні речі, знайдені під час пошукових робіт. Один з перших таких експонатів художнього металу є кований залізний ківш XVIII ст. (Мт–1005, ст. інв. № 147), з с. Залевки Черкаського пов. Київ-

ської губ., який надійшов до музею у 1905 р. (фото 1)¹.

Фото 1. Ківш залізний. XVIII ст.

Київський міський музей був задуманий як крайовий загальнодоступний музей, де зосереджуються для наукового дослідження пам'ятки української землі з найдавніших часів до сучасності². Важливе значення в популяризації українського народного мистецтва серед широкого загалу мала Перша південноросійська кустарна виставка 1906 р. У збиранні матеріалу для неї брав участь і Д. Щербаківський. Після її закриття "...мало не весь матеріал, що був на виставці, поступив у власність Київського музею старожитностей і мистецтв"³. Ці надходження заклали основу етнографічного відділу. Серед цього матеріалу були 20 гуцульських художніх металевих виробів др. пол. XIX – поч. XX ст.: чепраги (застібки для одягу і жіночих прикрас), пряжки до поясів, шкіряних виробів і кінської збруї та дві бойківські запонки з с. Мшанця в Галичині⁴. В їхньому оздобленні використані звичайні вжиткові речі, що надає певної своєрідності виробам. Голівка однієї запонки (Мт-586, ст. інв. № 5683) виготовлена з австро-угорської монети (2 гелери) кін. XIX – поч. XX ст., на щитку якої зображений двоголовий гербовий орел. Друга (Мт-587, ст. інв. № 5682) – з великою круглою голівкою, в яке вставлене люстерко, обрамлене вузьким латунним декорованим обідком (фото 2).

Фото 2. Запонки. Кін. XIX – поч. XX ст.

Чималу науково-дослідну роботу проводив Д. Щербаківський у 1906–1910 рр., коли вчи-

¹ Інвентарна книга історичного відділу Київського музею старожитностей і мистецтв за 1898–1914 рр. – С. 65 // НМІУ, фонди.

² Освящение и открытие Киевского художественно-промышленного и научного музея Императора Николая Александровича. – К., 1905. – С. 9, 12; Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея за 1910 год. – К.: Тип. 1-й Киев. артели печ. дела, 1911. – С. 4.

³ Щербаківський Д. Перша південноросійська кустарна виставка // Данило Щербаківський. Козак Мамай. Мистецько-етнографічні праці. – Харків: Факт, 2008. – С. 413.

⁴ Інвентарна книга етнографічного відділу КМХПНМ за 1902–1912 рр. – С. 231 // НМІУ, фонди.

телював в Уманській гімназії. До дослідження Уманщини він залучив багатьох гімназистів та місцевих краєзнавців, створивши цілу школу фахівців у галузі музейництва та етнографії⁵. Д. Щербаківський не обмежувався дослідженням лише Уманщини. Він збирав речі і в інших місцевостях. Зібрані матеріали передавав до Київського міського музею. З переданих виробів художнього металу (бл. 40 од.) збереглися лише два предмети: сільничка XVIII ст. (Мт–2312, ст. інв. № И 404) з Полтавської губ. та лампада XVIII ст. (Мт–1078, ст. інв. № 523) з с. Марковка Ямпольського пов. Подільської губ., які були записані у 1906 та 1908 рр. (фото 3, 4)⁶.

Фото 3. Сільничка. XVIII ст.

Фото 4. Лампада. XVIII ст.

З 1910 р. Київського художньо-промислового та наукового музею (назва міського музею в 1904–1919 рр.; далі – КХПНМ) одержував від держави щорічну субсидію. До цього часу речі надходили здебільшого від приватних пожертвувань. Зміцнення матеріальної бази музею дало змогу збільшити поповнення колекцій за рахунок закупівель та остаточно сформувати етнографічний та історичний відділи. Завідувати цими відділами був запрошений Д. Щербаківський⁷. На цій посаді він перебував 17 років, з серпня 1910 р. по червень 1927 р. Завданням

⁵ Д. М. Щербаківський // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін.– К.: Рідний край, 1991. – С. 352.

⁶ Інвентарна книга історичного відділу Київського музею старожитностей і мистецтв за 1898–1914 рр. – С. 113, 145 // НМІУ, фонди.

⁷ Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея за 1910 год... – С. 4.

Д. Щербаківського було накопичення, зберігання та наукове дослідження українських народних мистецьких і побутових пам'яток та їхня популяризація серед населення⁸. Д. Щербаківський вважав, що збиральницька робота повинна вестися науково за добре продуманим планом: необхідно було знати – куди їдеш і що збирати, ознайомитися з необхідною літературою, а зібраний матеріал ретельно піддавати науковій обробці⁹. Він порівнював музейного працівника з пожежником, який “повинен, перш за все рятувати те, що гине на його очах, і тоді, коли треба, лізти в саме пекло і рятувати все, що тільки можна. Коли немає такої гарячки, брати лише те, що заслуговує на увагу, що треба і мусять вивчати в музеях, бо інакше воно може загинути без сліду. Брати треба свідомо, обережно, розумно, за певним планом”¹⁰. Особливо дбайливо, уважно ставився Д. Щербаківський до самих речей, як до німих свідків подій, як до носіїв цінної інформації, що можуть розповісти про себе, середовище та епоху, в якій вони існували. “Речі мусять говорити самі за себе, перш за все треба уважно і уперто придивлятися до матеріалу, над яким ви працюєте. Треба вимагати, щоб він сам до вас нарешті озвався”¹¹.

Д. Щербаківський також купував для музею цікаві речі за власні кошти. Однією такою покупкою, записаною до інвентаря у 1925 р., є міднолита старообрядницька іконка XVIII–XIX ст. з прорізним зображенням Миколи Можайського на повний зріст з піднятим мечем та градом у руках (Мт–452/1, ст. інв. № 11374) (фото 5)¹². Це одне з іконографічних зображень Миколи Мірлікійського Чудотворця. Виникнення цього образу відноситься до XIV ст. і пов'язане з легендою про спасіння м. Можайська від нападу ворогів. Захисникам міста з'явився Св. Миколай Чудотворець з мечем в руці, що налякало нападників, і вони відійшли.

Фото 5. Іконка “Святий Микола Можайський”. XVIII–XIX ст.

Очолити музейні відділи, Д. Щербаківський розпочав наукову збиральну та дослідницьку роботу. З цією метою він кожного року організовує регулярні історико-етнографічні експедиції в різні регіони України і збирає чималу кількість цінного матеріалу з народного мистецтва. В 1910–1912 рр. він виїздить у Київську, Чернігівську, Волинську, Полтавську та Мінську губернії. В 1913 р. пошукові роботи охопили ширшу територію: до названих губерній додалися Подільська, Бессарабська та Харківська. Більш масштабні експедиції були заплано-

⁸ Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея за 1910 год... – С. 3; Освящение и открытие Киевского художественно-промышленного и научного музея... – С. 9, 12.

⁹ Спаська Є. Спогади про мого найсудорішого вчителя Данила Щербаківського // Україна. Наука і культура. Зб. наук. пр. – Вип. 24. – К.: НАНУ, Тов-во “Знання” України, Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 1990. – С. 283.

¹⁰ Там само. – С. 280.

¹¹ Спаська Є. Спогади про мого найсудорішого вчителя Данила Щербаківського... – С. 273.

¹² Інвентарна книга Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка за 1924–1934 рр. – С. 197 // НМІУ, фонди.

вані на 1914 р., але Перша світова війна завадила здійсненню цих планів¹³. Д. Щербаківський не полишав дослідницьку роботу і під час світової війни, коли його у 1914 р. мобілізували до армії. У Галичині, де йому довелося бути під час військових дій, він збирав мистецько-етнографічний матеріал, який надсилав до музею.

Серед речей, зібраних Д. Щербаківським, є невелика група художніх металевих виробів, що надходила до музею у 1905–1927 рр. За цей період надійшло приблизно 250 од. виробів художнього металу. Однак на сьогодні в фондовій групі “Метал” зберігається лише 47 предметів.

Зібрані Д. Щербаківським художні металеві вироби це звичайні речі господарського, хатнього та релігійного вжитку, що існували в міщанському і селянському побуті, які були виготовлені місцевими майстрами.

Із речей господарського вжитку в зібранні зберігаються накладні ковані замки XVIII ст., придбані під час експедицій 1913 р. в Чернігівську та Київську губернії. Один із них (Мт-1, ст. інв. № і 1613) з м. Барішівка Переяславського пов. Чернігівської губ. Другий – (Мт-2, ст. інв. № 1614) з с. Баландіно Чигиринського пов. Київської губ. (фото 6). Основа замків прямокутної форми, з фігурним боком та відкритим механізмом. Подібні замки були у вжитку населення європейських країн XVIII ст. Нерідко вони мали художнє оздоблення¹⁴. Декоративну обробку деталей механізму у вигляді невибагливого орнаменту мають і вище згадані музейні замки. Ці два предмети із зібрання Д. Щербаківського стали першими експонатами фондової групи “Метал” (записані в інвентар 15.10.1951 р.).

Фото 6. Замок. XVIII ст.

Фото 7. Глек. XVII ст.

З речей хатнього вжитку, привезених з експедицій 1912, 1913, 1914 рр., в колекції зберігаються всього три предмети. Міднокарбований, вкритий полудою глек XVII ст. овальної форми з кришкою, на піддоні (Мт-987, ст. інв. № 1132) з с. Селець Речицького пов. Мінської губ.

¹³ Записки Етнографічного Товариства. Кн. 1. – К.: Всеукр. етнографіч. тов-во, 1925. – С. 55.

¹⁴ Семерак Г., Богман К. Художественнаяковка и слесарное искусство. – М.: Машиностроение, 1982. – С. 106, рис. 111.

(фото 7). Свічник XVIII ст. (Мт-959, ст. інв. № 1871), виготовлений з латуні та оздоблений в бароковому стилі з елементами народного мистецтва. Він придбаний в с. Вязовок Лубенського пов. Полтавської губ. (фото 8). Тарілка олов'яна XVII–XVIII ст. (Мт-970, ст. інв. № 2652) з с. Велика Бугаївка Київського пов. Київської губ. (фото 9). Це типовий зразок олов'яного посуду, який широко використовували у побуті до XIX ст., коли його почали витісняти вироби з фаянсу та порцеляни.

Фото 8. Свічник. XVIII ст.

Фото 9. Тарілка олов'яна. XVII–XVIII ст.

Фото 10. Фотум. XVIII ст.

У зібранні культових речей є невелика колекція вотумів, серед яких два XVIII ст. із зібрання Д. Щербаківського. Вотуми – це дари, які приносять віряни на знак прохання або подяки до чудотворних ікон. Цей звичай прийшов в Україну із Західної Європи у XVI–XVII ст. Міднокарбовані у формі серця вотуми за своїм стилем виконання відносяться до роботи народних майстрів і є виразними зразками народного мистецтва. Оздоблені бароковим орнаментом, з латинськими монограмами Ісуса Христа.

Вотум (Мт-196, ст. інв. № 1119) серцевидної форми, з фігурними прорізними краями, прикрашений карбованим орнаментом, що виконаний крапками у вигляді в'юнка із завитками, на кінцях яких стилізовані пучечки ягід. В центрі вигравірувана латинська криптограма “SHI” з хрестом, під якою променеподібно розміщені три палиці. Це помилкова, в перевернутому ви-

гляді (переставлені перша і остання літери) монограма Ісуса Христа “HIS”, яка складається із перших літер латинських слів: “Ihesus Hominus Salvator” (“Ісус Спаситель Миру”). Придбаний в с. Кременчуки Ізяславського пов. Волинської губ. у 1912 р. (фото 10).

Вотум (Мт–195, ст. інв. № 1758) серцевидної форми, з хвилястими краями, гравірованим оздобленням та монограмою Ісуса Христа: “INRI” (“Ісус Назарянин Цар Іудейський”). Монограма обрамлена пагоном, що в’ється, з завитками, на кінцях яких квіти, що нагадують дзвіночки. Придбаний в с. Мелени Радомишльського пов. Київської губ. у 1913 р. (фото 11).

Фото 11. Вотум. XVIII ст.

З поїздок у Волинську та Київську губернії у 1912 р. до музею надійшли декілька речей з церковного начиння – великі храмові лампади XVIII ст. Вони міднокарбовані, куполоподібної форми прикрашені бароковим орнаментом та голівками янголів. Лампада (Мт–1076, ст. інв. № 1121) з с. Юровка Бердичівського пов. Київської губ. Лампада (Мт–1079, ст. інв. № 1109) з с. Антоніни Ізяславського пов. Волинської губ. Лампада (Мт–1082, ст. інв. № 1110) з с. Тернавка Ізяславського пов. Волинської губ.

Досліджуючи зібрання художнього металу Д. Щербаківського, автор виявила чотири предмети, які були визначені за описами в інвентарних книгах історичного та етнографічного відділів КХПНМ у 1911, 1912, 1913, 1918 рр. Це – перстень XVII–XVIII ст. (Мт–300, ст. інв. № 14518). Виготовлений з латуні, має шестигранний каст, в якому безбарвна скляна гранчаста вставка. Обідок ззовні та каст всередині прикрашені білою емаллю. Вона просвічуючись через прозору вставку надає останній білий колір, тому у записах перстень значиться з білим каменем. Його знайдено в Канівському пов. Київської губ.¹⁵

Кований залізний безмен XVIII ст. (Мт–2176, ст. інв. № 16671). Складається з стрижня з кулею на одному кінці та підвішеним гачком на другому. Безмен привезений з Уманського повіту Київської губернії¹⁶.

Накладний залізний кований замок серцеподібної форми, з відкритим замковим механізмом XVIII ст. (Мт–127, ст. інв. № 1863). Походить з Миколаївської церкви с. Синява Таращанського пов. Київської губ.¹⁷

Гуцульська пряжка (чепрага) (Мт–177, ст. інв. № 24268) кін. XIX – поч. XX ст. (фото 12). Складається з двох круглих прорізних стулок у вигляді колеса з шістьма спицями, прикрашених геометричним орнаментом. Придбана у с. Ворохта і записана в інвентарній книзі як дар

¹⁵ Інвентарна книга етнографічного відділу Київського музею старожитностей і мистецтв за 1902–1912 р. – С. 495 // НМІУ, фонди.

¹⁶ Там само. – С. 632.

¹⁷ Інвентарна книга історичного відділу Київського музею старожитностей і мистецтв за 1898–1914 рр. ... – С. 396.

Д. Щербаківського¹⁸.

Автором атрибутований предмет, записаний у 1956 р. як олов'яна подвійна гиря (Мт-929, ст. інв. № 2938). Під час його дослідження виявилось, що це культова річ. Під № 2938 інвентарної книги історичного відділу Київський художньо-промисловий і науковий музей за 1914–1924 рр. записана посудина для миру та елею, привезена Д. Щербаківським з м. Могилева Подільської губ. у 1914 р.¹⁹. В ній зберігались речовини для двох церковних таїнств – миропомазання та елеосвячення (фото 13). Предмет має вигляд подвійної посудини, яка складається з двох з'єднаних ємкостей конічної форми, з прямими плечима й нарізними шийками (кришечки відсутні).

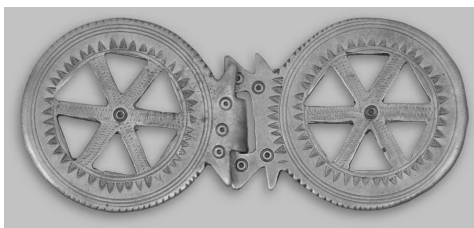

Фото 12. Чепрага. Кін. XIX – поч. XX ст.

Фото 13. Посудина для миру і елею. Поч. XX ст.

Отже, проведені дослідження зібрання художнього металу НМІУ дали змогу виявити предмети зібрані Д. Щербаківським. Вони складають невелику частину з того значного загалу виробів художнього металу, який дбайливо збирав Данило Михайлович. У цій невеликій колекції зберігаються різні за призначенням побутові та культові предмети, що були у вжитку протягом XVII–XIX ст. Ця дослідницька робота – скромна данина пам'яті незвичайній людині, яка поклала своє життя на вітер музейної справи, на збереження пам'яток рідної землі.

¹⁸ Інвентарна книга етнографічного відділу Київського художньо-промислового і наукового музею за 1913–1926 рр. ...– С. 491.

¹⁹ Інвентарна книга історичного відділу Київського художньо-промислового і наукового музею за 1914–1924 рр. ...– С. 81.